

O CASTELO DOS ANDRADE: UNHA PROPOSTA DE INTERVENCIÓN. OS EXEMPLOS DE MOECHE E NARAÍO¹

Emilio Ramil González²
Juan A. Carneiro Rey³

1. RESEÑA HISTÓRICA

A estrutura feudal da sociedade, rixidamente dividida en estamentos, vai sufrir algúns cambios ao longo dos séculos centrais da Idade Media. O poder relixioso vai ter cada vez máis protagonismo. Son os mosteiros quen de exercer o poder político: cobran as rendas, impoñen tributos, etc. O seu poder vai vir dado como resultado da acumulación de terras doadas por campesiños, por nobres ou polo mesmo monarca. Tamén realizarán unha sistemática política de compras de terreos.

Pero axiña xorde a figura do “*cabaleiro*”, un tipo de nobre que vai substituír en parte á antiga alta nobreza. O cabaleiro cumpre unha función de intermediario ou encomendeiro entre o poder relixioso e o campesiñado. En épocas de debilidade do poder real, estes nobres apodéranse pola forza das encomendas dos mosteiros e co tempo pretenderán facer legal a usurpación.

Esta nobreza dos cabaleiros será a causante dos abusos e rapinas de todo tipo que exercerán sobre a poboación campesiña nos séculos finais da Idade Media. Así, por exemplo, temos noticias de que contra o ano 1270 unha representación de veciños de varias parroquias de Bezoucos e Pruzos se queixan ante o rei Afonso X dos abusos que sofren por parte dos cabaleiros, escudeiros e outros “*omes malfechores*”, que non deixaban de roubar nas súas terras.

Neste século comezan a facerse contratos que ligan o labrego á terra. Os terreos van ser aforados para que os traballen. Este tipo de contrato é produto do crecemento

1. Co agradecemento ao historiador Guillermo Llorca e ao bibliotecario e arquivista Alexandre Caínzos.

2. Arqueólogo. Socio da empresa AXA-Arqueoloxía, adicada ao estudo e conservación do Patrimonio.

3. Arqueólogo. Licenciado en Humanidades (Especialidade de Xestión do Patrimonio).

demográfico e da extensión das terras de labor, e vai facilitar o acceso do campesiño e dos seus herdeiros á terra; pero tamén fará que a terra non sexa propiedade do labrego que a traballa.

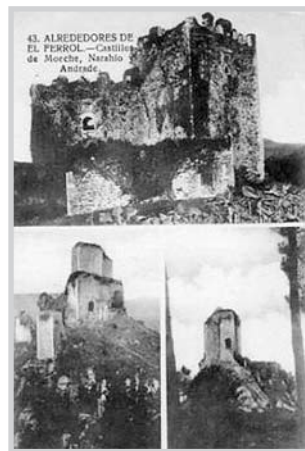
2. OS ENCOMENDEIROS

Os encomendeiros eran os homes pertencentes á nobreza de segunda fila que administraban os bens dos mosteiros e outros propietarios a cambio de protexelos. Caaveiro encomenda as súas propiedades a Xoán Pérez de Andrade: “(...) e esta comenda vos damos porque sabemos e he verdade que o dito couto e os moradores del non poderían ser defesas sen comendeiro (...)”⁴. Na maioría das veces esta nobreza dos cabaleiros usurpaba eses territorios que administraba, pretendendo posteriormente que quedaran no seu poder para sempre. Estas usurpacións foron frecuentes, e contamos con documentos nos que os habitantes de moitos coutos protestan ante o rei contra a abusiva actitude dos cabaleiros que tiñan terras en encomenda: “les llevaban e les forzaban las sus mugeres e le tomaban quanto avían e los tenían presos en casas fuertes hasta que les daban quanto tenían”.

Nas terras de Trasancos, Bezoucos ou Labacengos, o cabaleiro que pretendía apoderarse dos territorios que posuía en encomenda era o señor de Andrade. Este esixía maiores cargas de impostos aos campesiños para apropiarse destas ganancias e non revertelas na súa totalidade aos mosteiros, que eran os lexítimos propietarios das terras.

As protestas dos campesiños chegaban ao monarca, que emitía unhas cédulas obrigando os cabaleiros a devolver as encomendas usurpadas. Pero estas ordes reais eran incumplidas frecuentemente, xa que o rei non tiña medios para poder executalas.

Xoán I vai ser un gran protector dos mosteiros. Nas Cortes de Soria de setembro de 1380 suprímense as encomendas. Nese mesmo ano, nunha real cédula apremia aos cabaleiros a devolver as posesións que reteñen ilegalmente. Entre estes está Fernán Pérez de Andrade, chamado *o Bóo*. O rei tiña noticia de que “*algunos ricos omes, e Caballeros e Escuderos, atrevidamente sin razón, e sin derecho (...) ocupaban, e tomaban os lugares,*

Castelos de Moeche, Narahío e Andrade

4. FDEZ DE VIANA, J.I. ET AL: *Timbo de Caaveiro*. “Cátedra”, nº 4. Pontevedra, 1997.

*Aldeas, e Omes Vasallos de los dhos Monasterios e Iglesias, en nombre de Encomienda, llebando dellos dineros, e pan, e otras cosas, e faziendoles servir por sus corpos, asi en labores de sus heredades (...)*⁵.

Naturalmente ao roubarlle aos campeciños as súas colleitas e non reverter esas ganancias nos mosteiros, estes *“heran benidos en grand pobreza”*. Ás veces as encomendas renovábanse nos herdeiros, xa que os conventos non podían defender as súas extensas posesións. Estas renovacións non eran ben vistas pola monarquía, que vía nelas unha perpetuación do poder señorial que usurpaba rendas e beneficios que non lles correspondían.

En particular, Fernán Pérez de Andrade tiña numerosos coutos e lugares usurpados aos mosteiros de Sobrado, Pedroso, Caaveiro, etc. Ao rei cónstalle que o Andrade lle impoñía numerosos impostos aos labregos e obrigábaos a traballar nas súas terras. Ademais non consentía que os administradores enviados polos mosteiros cumpriran co seu traballo. Até tal punto era forte a intromisión feudal que co paso do tempo os campeciños *“mas conocían a vos por Señor (Andrade), que al dho Abad e Conbento”*. Era tanta a rapina do Andrade para apropiarse das posesións dos conventos, que as denuncias contra os seus actos incluían que *“demandabades coghetas (colleitas) a las dhas grañas, (granxas) de pan, e viño, e carne, que las dhas grañas heran en ello destruydas”*.

A maior parte das ordes reais de devolución de encomendas aos mosteiros non se cumprían. As circunstancias extremas polas que pasaban os reinos nos séculos XIV e XV: revoltas internas, loitas nobiliarias... facían que o poder monárquico non tivera a forza suficiente para obrigar á devolución dos territorios usurpados.

3. OS ANDRADE

Esta liñaxe, que toma o nome do seu lugar de orixe, foi sempre unha nobreza de poucos recursos, vasallos dos condes de Lemos a quen axudaban coas súas mesnadas cando eran requiridos. Fernán Pérez de Andrade destaca na súa defensa da causa do rei Pedro I fronte ao pretendente Trastámara nos primeiros momentos da contenda. En pagamento pola súa fidelidade o rei dóalle as vilas de Ferrol, Pontedeume e a freguesía de Naraño, nun documento expedido o 1 de maio de 1364 en Murviedro:

“(...) como yo don Pedro por la gracia de Dios, rey de Castiella, de Toledo, de Leon, de Gallizia (...) Por faser bien e merçed a vos, FerrantPeres de Andrade, mio vasallo, por muchos buenos et leales servi-

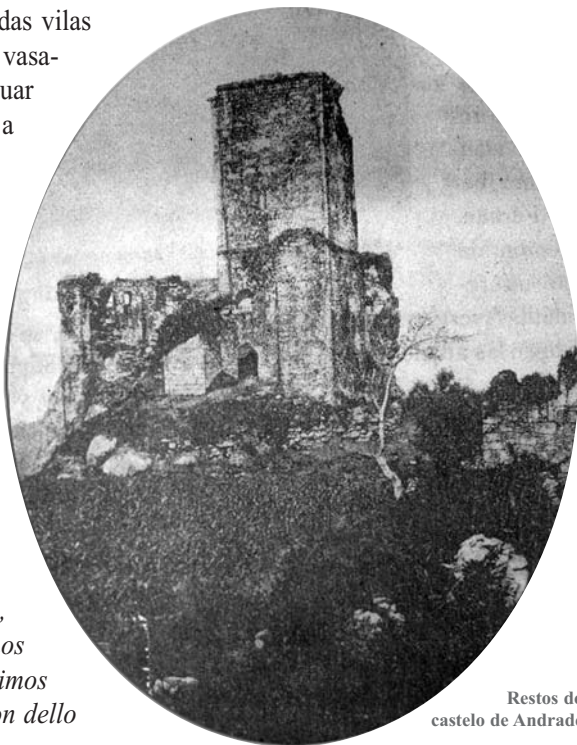
5. F. VAAMONDE LORES, C.: *Colección de documentos históricos*. B.R.A.G. T.I. A Coruña, 1915.

cios que me auedes fecho et façedes de cada dia, douos en donación, por juro de heredat, para siempre jamás, las feligrasias de Villalba, Puente deume, et Santa Maria de Narayo, que es en Gallisia, en la jurisdición de Puentes dume, con todos sus términos et vasallos et montes, et prados, et justicias, et señorío, et pechos, et fueros, e derechos foreros de la dicha feligrasias et de sus términos, segunt la pertenescen, que lo auedes por mayordago (...)"⁶.

Tras uns momentos de indecisión sobre o bando polo que tomar partido, os Andrade decidense polo do bastardo Henrique de Trastámara, unha vez que ven de que lado se ía inclinar a vitoria na guerra civil. Posteriormente o vencedor da guerra civil, Henrique II, confirmaralle os privilexios outorgados anteriormente. Este será o principio do engrandecemento da casa de Andrade.

O 19 de decembro de 1371 o novo rei Henrique II premia os servizos de Fernán Pérez de Andrade, terceiro dese nome, chamado *o Bóo*. Confírmalle a doazón das vilas de Ferrol e Pontedeume cos seus vasallos, advertíndolle que pode actuar neses territorios como se fosen a súa casa, exceptuando nas pertenzas relixiosas e as de reguengo sen a autorización real. Tamén obriga a Fernán Pérez a acudir ao chamamento do rei en caso de necesitalo para a guerra:

"(...) Nos Don Enrique, por la gracia de Dios Rey de Castilla, de Leon, de Toledo, de Galicia (...) por conocer a vos Fernan Peres de Andrade, nuestro vasallo, quanta lealtad n vos fallamos de fianza que en vos fezimos (...) e por vos dar gallardon dello

Restos do castelo de Andrade

6. Tomado de C. DE CASTRO: *Una nueva interpretación del Privilegio de Pedro I, de 1364, concedido a Fernán Pérez III, más conocido como "O Bo"*. "Cátedra", nº 12. Pontedeume, 2005.

*e por vos fazer bien, e merçed por muchos, e buenos, e leales, e muy grandes servicios, que nos fazedes e fezistes de cada dia, porque vos e los de vuestro linaje valgades mas e seades mas honrados (...) damosvos por juro de heredad para agora, e para siempre jamás, para vos e para vuestros herederos e para los que de vos vinieren los lugares de Puente d'Ume e Ferrol, que son en Gallicia, con sus términos e al-deas e jurediciones e con montes e prados e pastos (...) e para que los podades vender, trocar (...) e todo lo que vos quisierdes como de vuestra cosa propia. Pero que los non podades fazer con hombre de orden, nin de relijión, nin de fuera de nuestro señorío sin nuestra lizencia, é sin nuestro mandado (...) e que nos acojades en los dichos lugares e que fagades guerra por nuestro mandado (...)"*⁷.

Posteriormente dóalle Vilalba, que fora posesión do lexitimista Fernando de Castro. A partir de agora as posesións dos Andrade non deixarán de estenderse, xa por novas doazóns reais, xa por usurpación de encomendas. Contra finais do século Fernán Pérez construírá mosteiros e dotaraos abundantemente; moitas destas dotacións serán terras usurpadas con anterioridade.

4. OS IRMANDIÑOS

A primeira revolta irmandiña tivo lugar nas terras dos Andrade en 1431. Esta rebelión, chamada “*fusquenlla*”, foi dirixida contra Nuño Freire de Andrade, por sobrenome *o Mao*. As Irmandades eran corporacións defensoras do poder real que se rebelan contra os abusos a que eran sometidos os vasallos polo poder señorial. Tiñan como fin reinstaurar o poder da monarquía e a súa xustiza. Estaban dirixidos por fidalgos; formaban parte destas Irmandades tanto campesiños como xentes das vilas.

“(...) porque todo onbre es obligado morir por tres cosas: la primera por su ley; la segunda por su Rey; la tercera por su grey e por la cosa publica de su çibdad e libertad della (...) Nos los caualleros que nos aliamos confeseramos e hermandamos e nos queremos ayuntar e ayuntamos (...) a la hermandad quel dicho moy virtuoso Rey don enrique mando faser e se fiso por su mandado en la çibdad de la cruña e villa de betanços (...) Que gardaremos servicio del señor Rey e por todo (...) e faremos guerra e paz por su mandado (...) e non consyntiremos usurpar sus Rentas (...) Otrossy trabajaremos porque los caminos sean seguros asi alos naturales como alos estrangeros (...) y en nombre de los dichos conçejos e por virtud de los

7. En J. GARCÍA ORO: *Don Fernando de Andrade. Conde de Villalba (1477-1540)*. Xunta de Galicia. Santiago, 1994.

*poderes que dellos tenemos fasemos otro tal juramento como vos los dichos caualleros y gardaremos e compraremos e faremos gardar e comprar a los conçejos delas dichas cibdades e vilas e visinnos dellas (...)*⁸.

Pero a gran revolución tivo lugar en toda Galicia en 1467. Na terra dos Andrade gobernaba outro Fernán Pérez. A revolta continúa cando este morre e o sucede o seu fillo Diego. Os Irmandiños destrúen a maioría das fortalezas dos Andrade, que foron ergueitas de novo polos campesiños unha vez derrotados.

5. ANDRADE, MOECHE E NARAÍO

Os tres castelos sitúanse nunha liña orientada de NE-SW (Moeche, Naraío e Nogueirosa) no cadrante noroccidental da provincia da Coruña, sendo a distancia máxima entre eles de 16 km. O primeiro castelo localízase na freguesía de San Xurxo, o segundo na de Santa María e o terceiro na de San Cosme. Os Andrade emparentarán cos Lemos no último terzo do século XVI. Segundo o Catastro de Ensenada (1752) os castelos aínda pertencían á condesa de Lemos nesta data, mais, axiña esta casa nobiliaria enlazaría coa de Alba, propietaria actual das tres fortalezas⁹.

O castelo de Nogueirosa, máis coñecido popularmente na comarca como o *Castelo de Andrade*, vai ser obxecto de estudo neste artigo, xunto cos de Moeche e Naraío. As tres fortificacións sufriron, en maior ou menor medida, os dramáticos acontecementos que se deron en Galicia nos séculos finais da Idade Media e con especial virulencia nas terras dos Andrade, a quen pertencían as citadas fortalezas.

As tres fortificacións presentan analogías e diferenzas, salientando o carácter defensivo de Nogueirosa e Naraío, cuha localización na que prima o control visual de vías de acceso e de dominio da contorna. Moeche, en cambio, presenta unha localización máis en consoancia co control do territorio inmediato que se estende ao redor do castelo. Tamén

8. En Colección Diplomática de Galicia Histórica. Año I. Tipografía Galaica. Santiago de Compostela, 1901.

9. *Catastro del Marqués de la Ensenada* (1752): Parroquias de San Jorge de Moeche, Santa María de Naraío, San Cosme de Nogueirosa. Arquivo do Reino de Galicia. A Coruña.

son de destacar nesta fortificación espazos de habitabilidade que non se dan nos outros dous conxuntos, onde está máis presente o aspecto militar.

6. O CASTELO DE MOECHE

As primeiras mencións a Moeche na documentación medieval lévannos ao século X. En efecto, nunha doazón por parte de Visclávava Vistrarit ao mosteiro de San Martiño de Xubia datada o 15 de maio de 977, cítase xa a freguesía de San Xurxo: (...) “*Do etiam ecclesiam sancti Georgii de Moest integram (...) Sic sedeat ingenua post pars domini et minoribus suis. Villam Modesti habeat illam frater meus (...)*”¹⁰.

En séculos posteriores proseguen as doazóns ou vendas a distintos mosteiros por parte de propietarios dos diversos estamentos sociais. Así, o 29 de novembro de 1323, dátanse unhas doazóns de propiedades en Moeche ao mosteiro de Pedroso e a Mondoñedo: “(...) *Et mando a Sta Maria de Mondonedo o meu quinon da casa de Moesche, con toda-llas outras cousas (...)*”¹¹.

En canto á cronoloxía da erección do castelo, existen autores que coinciden nas súas hipóteses. Así, tanto Sarthou como Ángel del Castillo describen o castelo de Moeche como unha obra gótica, de finais do século XIV con reformas no século seguinte. Engade o primeiro autor que o conxunto de patio interior mais o recinto defendido á súa entrada por unha torre foi “*modesta residencia señorial de Fernán Pérez*”¹². A. López Ferreiro afirma que Enrique de Trastámara doa as freguesías de Moeche e Santa Cruz a García Rodríguez de Valcárcel en 1367, mentres que premia a Fernán Pérez con Naraío, para pouco máis tarde, no ano 1373, facelo señor de Vilalba¹³.

No obstante, autores como R. Usero, Urgorri ou Pardo de Guevara, afirman que o castelo de Moeche non pertenceu nunca a Fernán Pérez o Bóo. Salientan que unha filla deste, Constanza, herdou o couto de Moeche. Constanza casa con Pedro Álvarez Osorio e teñen un fillo: Rodrigo Álvarez Osorio. Un fillo de Rodrigo, Pedro, vai ser quen de herdar Moeche. Pedro casa en 1433 con Beatriz Enríquez de Castro e hipoteca Moeche coa súa terra. Ao enviuar de Beatriz no ano 1455 converterase no primeiro conde de Lemos. Pedro Álvarez Osorio falecerá no ano 1483¹⁴.

10. MONTERO DÍAZ, S.: *La colección diplomática de San Martín de Jubia*. Eco Franciscano. Santiago, 1935.

11. CAL PARDO, E.: *El monasterio de San Salvador de Pedroso en tierras de Trasancos*. A Coruña, 1984.

12. DEL CASTILLO, A.: *Inventario de la riqueza monumental y artística de Galicia*. A Coruña, 1972.

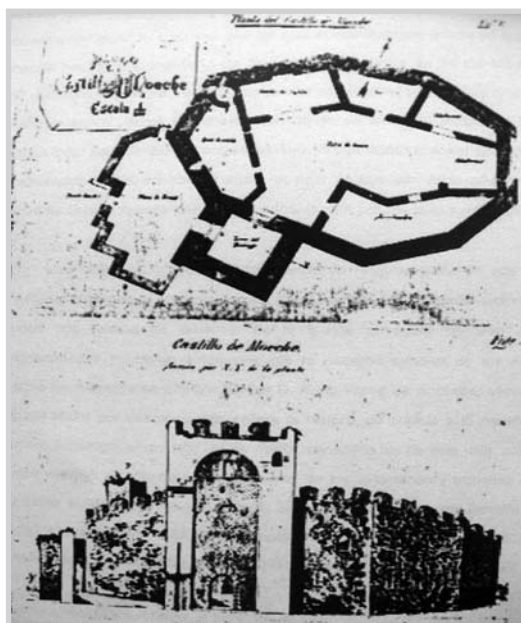
13. LÓPEZ FERREIRO, A.: *Historia de la S.A.M.I. de Santiago de Compostela*. T. II-III-IV. Compostela, 1899.

14. URGORRI, F.: *Nuevos datos sobre el primitivo concejo de As Pontes y sobre el señorío de los García Rodríguez*, “Untia”, nº3. Betanzos, 1987. Pardo de Guevara, E.: *Los señores de Galicia*. Santiago, 2000. R. USERO: artigos no suplemento “Nordesía” de Diario de Ferrol. 28/03/2010 e 4/04/2010.

No que respecta ás Guerras Irmandiñas, segundo Comerma, o castelo de Moeche foi atacado cando se atopaba nel Nuño Freire de Andrade. Este conseguiu escapar e vai refuxiarse a Pontedeume de onde tivo que fuxir novamente. Os Irmandiños incendian e arruinan en parte o castelo, que é o mellor conservado dos tres¹⁵. Para outros autores (Usero, op. cit.) a fortaleza vai ser destruída case totalmente, pero unha vez aplacada a revolta no ano 1469, os veciños son obrigados a reconstruíla. No preito Tabera-Fonseca (1525), varias testemuñas afirman que os Irmandiños “*derrocaron la fortaleza de Moheche*” e que os vasalos tiveron que levantala¹⁶.

En diversa documentación de principios da Idade Moderna aparece a expresión “*estado de Moeche*”, refiríndose a un señorío xurisdiccional que exercía a súa autoridade como meiriño e tiña a súa sede no castelo. Nunha provisión, citada por Usero, a condesa de Lemos diríxese ao seu meiriño nomeando “*la fortaleza de Moeche, donde acostumbraís de hacer audiencia*”. No século XVI o castelo tamén se utilizaba como prisión. Estes datos dannos idea do abano temporal de habitabilidade do castelo. A finais do século XIX estivo a punto de ser totalmente desmantelado, pois a casa de Alba púxoo á venda como pedra. Evitouse este desmando grazas aos oficios e influencia de varios persoeiros e, sobre todo, pola activa oposición de Federico Maciñeira.

O castelo de Moeche localízase nunha elevación rochosa moi preto da igrexa parroquial de San Xurxo, inda que a súa situación non é a dos clásicos castelos rocheiros. Atópase no centro xeográfico dos estados dos Andrade. O edificio que se coñecía até o remate das escavacións arqueolóxicas desenvoltas ao longo de varias intervencións nos anos 1991, 1995, 2002, 2004, 2005 e 2006, é o castelo visíbel en superficie, levantado sobre as ruínas da primeira fortaleza medieval arrasada durante a revolta Irmandiña.

15. COMERMA Y BATALLA, A. A.: *Los castillos feudales de Moeche, Narahío y Andrade*. El Correo Gallego, Ferrol, 1903.

16. EN RGUEZ, GZLEZ, A.: *Las fortalezas de la mitra compostelana y los Irmandiños*. Santiago, 1984.

Este segundo edificio presenta planta poligonal que se adapta ao contraforte onde se sitúa, cunha clara inclinación leste-oeste, ocupando unha superficie de 1.350 m². Deféndese da contorna mediante un foso escavado na rocha de 5 m de ancho e 9 m de altura, que vai diminuindo cara ao oeste. Polo que sabemos, este foso tiña unha meirande lonxitude en orixe, xa que hai máis dunha vintena de anos reencheuse no seu sector NO. Rodearía, pois, todo o perímetro da construción, agás o frente da porta principal, no oeste. Entre o foso e os muros exteriores discorre un paseo de circunvalación dende o que se accede ao baluarte a través de dúas poternas. Dende este baluarte, de planta irregular, que define a súa capacidade defensiva e o seu control da contorna, accédese ao interior da edificación pola Torre de Homenaxe, de planta cadrada e porta con rastrillo. Arredor do Patio de Armas central artículanse as catro dependencias que conforman a dita edificación; nunha delas, situada no oeste, vemos unha escaleira helicoidal en cantería que sobe até o Paseo de Ronda, que discorre polas ameas superiores. As diferentes habitacións repartíranse en dúas prantas en alzado, sendo tres no caso da Torre, que gaña en altura. Ás superiores habería que facerlles corresponder unha función nobre, como o denuncia nunha delas a presenza dunha chiminea de cantería imbuída no muro.

Hai que sinalar o papel desempeñado polo Ministerio de Traballo a través da Dirección Provincial do INEM da Coruña, a Consellería de Cultura a través da Dirección Xeral do Patrimonio Histórico e Documental, e o Concello de Moeche a través da Escola-Obradoiro, respecto ás diferentes intervencións arqueolóxicas desenvoltas no marco xeográfico de Moeche. O traballo realizado, baixo a premisa fundamental de potenciar a defensa e protección do Patrimonio Histórico, Etnográfico e Arqueolóxico, abrangueu aspectos relacionados co inventario, intervencións arqueolóxicas de urxencia, e escavación estratigráfica e en área do Castelo Medieval de Moeche.

O Concello de Moeche constituíuse na Entidade Promotora da citada escola-obradoiro, que comezou a funcionar o 1 de decembro de 1990, cun proxecto enfocado á restauración do elemento pétreo (cantería e cachotaría) do Castelo Medieval, Monumento Nacional do século XIV, según datos subministrados pola bibliografía existente ao respecto. En canto ao patrimonio histórico (debemos engadir o etnográfico) realizouse un Inventario para a súa protección e acometeuse unha primeira fase de restauración do castelo, intervención dirixida aos traballos de cachotaría de muros interiores e paseo de ronda, ademais de traballos de cantería de portas, ventás e esquinais en peor estado de conservación. Respecto ao patrimonio arqueolóxico propúxose un programa completo de intervención no municipio que contemplou, entre outras tarefas, a escavación arqueolóxica do castelo, a cal levou a cabo a empresa Axa Arqueoloxía S.C. en diversas campañas de actuación ao longo dos últimos quince anos e ao compás do proxecto técnico de rehabilitación proposto para o edificio.

Nas diversas campañas de escavación recuperáronse elementos estruturais pertencentes á segunda fortaleza como o pozo do castelo, canles de desaugue, o empedrado do Patio de Armas, cimentación das diferentes habitacións, así como a existencia dun primeiro asentamento defensivo que respondería á tipoloxía de torreón altomedieval reforzado con defensas perimetrais, que semellarían circulares, consistentes en muralla e foso. Coñécese un asentamento da mesma tipoloxía e cronoloxía altomedieval no concello de Ortigueira: O Castelo do Casón.

A exhumación dos restos estruturais mencionados, relacionados estratigraficamente cun nivel de incendio moi potente, indicarían unha destrución violenta da construción.

Considérase, como hipótese de traballo, o levantamento da fortaleza no século final da etapa altomedieval, mais descoñécese polo momento a familia responsábel da súa construción. É posíbel que Henrique II, dentro da súa política de *mercedes enriqueñas*, cedera a Pérez de Andrade esta primeira fortaleza de Moeche, no ano 1369. En 1431, durante a primeira *Guerra Irmandiña*, a fortaleza sería asaltada polos Irmandiños dirixidos por Roi Xordo, sendo arrasada. Permanecería abandonada até o ano 1469, finais da *Revolución Irmandiña*, momento no que os Andrade xa unidos aos Lemos obrigarían os seus vasallos a levantar unha nova fortaleza. Non se realizaría a reconstrución do antigo torreón amurallado, que realmente tería máis unha función defensiva e de control dun territorio que dun lugar de residencia; construíriase unha nova fortaleza, de maiores dimensións, unha complexa estrutura que serviría de residencia, se non permanente, si para pasar longas tempadas.

A estrutura do foso confirmábase ao rematar as tres campañas de escavación en área realizadas: un foso en V, que na zona escavada afonda até 6 metros, e que sumados aos 3,40 metros dende o actual solo colmatado do foso até a parte superior do parapeto interno, confirma un total de 9,40 metros. A rocha é xisto cortado en plano inclinado aproximándose as dúas paredes do foso até a súa unión, dando a forma de V antedita.

Entre o material ergolóxico máis significativo destacaremos a cerámica, vidros, madeira, metais, ósos e cunchas. Extraéronse unha cantidade superior a 4.000 fragmentos cerámicos, nos que predominaban as vasillas globulares e as xerras, sobre outras formas como cuncas ou fontes, vasillas de colos curtos e bordos con espesamento externo semicircular; vasillas con colos exvasados e bordos rectos ou lixeiramente apuntados, bordos en bisel, pestanados por unha moldura, e bordos rectangulares con moldura cóncava na cara superior. Predominan os fondos rectos, planos, cóncavos, ou de pé realzado. As asas eran de cinta, decoradas con incisións profundas ou incisións estreitas e alongadas; así mesmo había decoracións brunidas, impresas por dixitación ou estriadas. Atopáronse frag-

mentos vidrados por toda a superficie da peza ou ben soamente no interior. Á súa vez, as pastas variaban de moi finas a groseiras, mesmo os desgraxantes, fundamentalmente micáceos e de seixo, variando a cor das pezas entre negro, marrón, castaño, laranxa, vermellas e ocre, pero sobre todo grises. En canto á fabricación, variaba dende as pezas feitas a man, que presentaban numerosas irregularidades no grosor das paredes, a torno lento con estrías irregulares sinuosas, e a torno rápido con estrías regulares e paralelas circundando o contorno da peza. O tipo de cocción tamén variaba, sendo fundamentalmente reductora pero variando durante a postcocción a atmosfera, dende a saturada de fume á apertura do forno durante a mesma ou ben soamente ao rematar a postcocción, provocando as variacións de cor.

Os anacos de vidro foron escasos, predominando algún bordo e a decoración de liñas incisas. De madeira recuperouse un peite cunhas dimensións de 6,6 x 8,3 x 0,9 cm

Entre os restos metálicos destacaremos materiais en cobre, bronce e ferro; numismas de cobre, marabedís dos Reis Católicos, Felipe IV e Carlos II. Tamén alfinetes de bronce, variada tipoloxía de cravos, chatolas, bisagras, ferraduras, picarañas, aixadas, destacando unha pequena chave de baúl, moi ben conservada.

Mención especial merece o achado no fondo do pozo do castelo, sobre a propia rocha, mesturado con cerámica e terra enfangada, dun puñal de ferro; fáltalle a empuñadura, conservando somentes o espigo de ferro, soporte da mesma. A garda, feita en ouro, moi ben conservada, ten inserido na inflexión que hai no extremo da folla, oposto á punta, un óvalo decorativo en bronce. Nos extremos do eixe maior ten soldados sendos botóns de sección semicircular, conformando a gornición; a folla é de sección triangular, semellando atoparse bastante alterado o metal de ferro, aínda que posibelmente se conserve o núcleo, sendo recuperábel. As súas dimensións son: 291 mm (lonxitude dende o espigo até a punta), 236 mm (lonxitude da folla), e 13x8 mm (anchura da folla na súa parte media).

O puñal atópase depositado no Museo Arqueolóxico Castelo de San Antón da Coruña, xunto co resto do material procedente da escavación arqueolóxica. Hai que dicir, que está plenamente contextualizado con cerámica de cronoloxía entre os séculos XIII-XV: cerámicas grises, onde predominan os bordos exvasados, apestañados por unha moldura, ou rectos, con panzas globulares, fondos rectos, cóncavos ou de pé realzado, e asas de cinta con incisións; as decoracións son incisas, brunidas, impresas por dixitación, ou estriadas.

Hai unha grande variedade e cantidade de fragmentos óseos, cráneos, queixadas, cairos, costelas, etc, pertencentes a xabarín, cocho, mula, cabalo, ovella, vaca. No obstante en canto a restos malacolóxicos, soamente se recuperaron cunchas de ostras.

Respecto ao material ergolóxico, fundamentalmente a cerámica, confirmase unha cronoloxía entre os séculos XIII e XVII, é dicir, o inicio dunha ocupación altomedieval final ou Plena Idade Media, con pervivencia habitacional ao longo da Baixa Idade Media, prolongándose até o século XVII.

A Revolución Irmandiña é un episodio singular e moi importante dentro da historia de Galicia. Moeche conserva un conxunto arquitectónico e arqueolóxico único en Galicia: a superposición de dous castelos medievais. O de cronoloxía máis antiga, exhumado como consecuencia dun proxecto de apoio ao proxecto arquitectónico de rehabilitación do castelo actual, levantado ao rematar a revolta Irmandiña en Galicia. Un castelo con todos os elementos que caracterizan unha fortaleza medieval: un ancho e profundo foso, parapeto, paseo exterior, baluarte, murallas e Torre de Homenaxe. A investigación arqueolóxica e histórica iniciase nunha primeira fase coa exhumación de parte da muralla da primeira fortaleza altomedieval completando a súa excavación fundamentalmente no Baluarte e Habitación da Servidume do actual castelo. A escavación en área dos espazos do castelo non afectados polas obras de rehabilitación, e a exhumación completa dos restos estruturais defensivos, parte do perímetro da muralla do castelo arrasado polos Irmandiños, a súa consolidación e posta en valor, así como o debuxo no Patio de Armas do antigo torreón altomedieval, posibilita a visión dos edificios históricos superpostos, é dicir, o actual castelo levantado a finais do século XV e inicios do século XVI, finalizada a revolta Irmandiña coa vitoria da nobreza, e as ruínas arqueolóxicas do castelo asaltado durante a revolución, construído ao final da Alta Idade Media.

A posta en valor da fortaleza que se restaurou, así como os restos arqueolóxicos soterrados do primitivo castelo, é fundamental tanto dende o punto de vista patrimonial como de investigación. O obxectivo final debe ser acadar un Centro de Interpretación da Revolución Irmandiña en Galicia, interesante tanto dende o punto de vista didáctico, polas súas posibilidades educativas para os centros de ensino da Comunidade, como polo seu valor turístico e socio-cultural.

Documentación Gráfica

Plano dos dous castelos superpostos (o antigo sinalado con liña discontinua)

Castelo de Moeche durante os traballos de restauración e arqueolóxicos

Vista xeral da Muralla do primeiro castelo na Habitación da Servidume. Consérvase baixo a porta de acceso ao Patio de Armas enlazando co Torreón

Vista xeral do Torreón do Castelo derrubado durante a Revolta Irmandiña

Patio de Armas co debuxo do Torreón no actual enlousado de chapacaña e Habitación da Servidume coa Muralla da primeira fortaleza consolidada

Baluarte rematada a intervención, apreciándose baixo as paredes do actual castelo a Muralla do Castelo asaltado durante a Revolta Irmandiña

Castelo de Moeche. Vista xeral da Muralla e Foso da primeira fortaleza localizada

7. O CASTELO DE NARAÍO

O Castelo de Naraío sitúase nun outeiro rochoso na parroquia de Santa María, concello de San Sadurniño. O lugar escarpado no que está asentado fai que adopte unha forma irregular e con acusados desniveis.

O nome de Naraío aparece citado en documentos de finais da Alta Idade Media, como un regato afluente do Xubia. Así, Montero Díaz (op. cit.) publica unha carta de venda por parte de Ero e Gontrode Ruderigiz datada o 18 de outubro de 1096: “(...) *flumes Narayo (...) subtus monte de Lobeira (...)*”. Ademais doutros documentos que falan da freguesía en canto que algúns habitantes doan herdades ao mosteiro de San Martiño de Xubia, ao longo do século XII¹⁷.

Fernández de Viana (op. cit.) presenta varios documentos do século XII nos que se menciona “*Narayo*” e mesmo aparece nun deles como testemuña Suarius Menendi, “*clericus de Narayo*”, na venda duns terreos sitios en Naraío ao mosteiro de Caaveiro.

17. RECUERO, M. et al.: *Documentos medievales del Reino de Galicia (1116-1157)*. Santiago, 1998.

Castelo de Naraío

Respecto á orixe da fortaleza, para Murguía, Naraío pertencía ao conde Fernando de Castro, pero unha vez vencido na guerra fratricida entre Pedro I e Henrique II, o bastardo outorgoulla a un Piñeiro¹⁸.

Para Comerma (op. cit) Henrique II dooulla a Fernán Pérez de Andrade *o Bóo* en 1377, xa que até daquela o castelo pertencía a Gonzalo Piñeiro, partidario de Pedro I. Desta mesma opinión é Carré Aldao, que engade ademais que no ano 1527 os Piñeiro eran outra vez donos do castelo¹⁹.

Antes do comezo da guerra civil en Castela entre os dous irmáns, Fernán Pérez de Andrade acompañou o rei Pedro I nunha expedición contra Aragón. A destacada actuación

18. MURGUÍA, M.: *Galicia*. Barcelona, 1888.

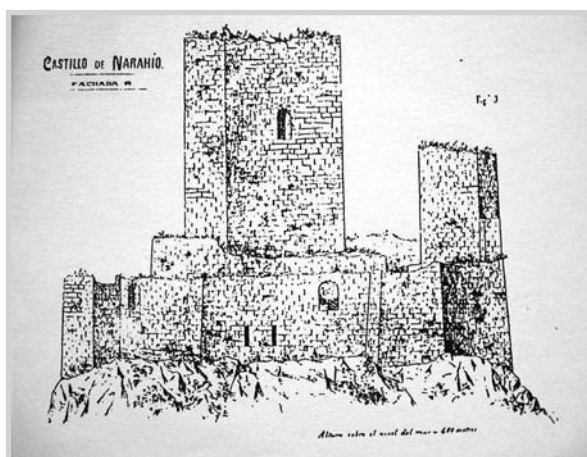
19. CARRÉ, E.: "Narahío. Provincia de La Coruña". In *Gografía General del Reino de Galicia*. Carreras Candí (Dir.) Barcelona, 1929.

do Andrade fai que en recoñecemento o rei lle outorgue a freguesía de Naraío, nun documento expedido en Murviedro o 1 de maio de 1369²⁰:

“(...) Por facer bien et mrd a vos Fernant Peres de Andrade mio vasallo por muchos buenos et leales seruios que hauedes fecho et facedes de cada dia dovos en donación por juro de heredad para siempre jamás la feligresía de Sta Maria de Narayo, quees en Gallicia, en la juron de Puentes Dume con todos sus términos et vasallos et montes et pastos et prados et justicia et Señorío et pschos et fueros et dros foreros de la dha feligresía et sus términos segunt la pertenecen que lo ayades por maioradgo (...)”.

Un Privilexio Real expedido en Burgos o 19 de decembro de 1371 polo rei Henrique de Trastámara confirmaralle a Fernán Pérez todos os privilexios concedidos polo anterior monarca²¹.

No castelo de Naraío tiña Fernán Pérez unha pequena corte e tamén servía de prisión. A fortaleza estaba localizada no sitio do Batán e tiña un alcaide que a rexía en nome do Andrade e que era o encargado de impartir xustiza. Fernán Pérez abusaba da súa condición de *“gran caballero, poderoso en el Reino de Galicia”*. Na documentación do mosteiro de Pedroso (Cal, op.cit.) existen protestas dos vasalos pedindo protección ao rei (9 de novembro de 1376). Unha sentenza do 3 de febreiro de 1377 declara o mosteiro de Pedroso exento de tributos, contra as pretensións do Andrade.

20. DE CASTRO (Op. cit).

21. Vid. GARCÍA ORO, J.: *Don Fernando de Andrade. Conde de Villalba (1477-1540)*. Compostela, 1994.

A finais do século XV figura Xoán Piñeiro como señor de Naraío, polo que Comerma aventura que cando os Irmandiños atacan os Andrade, os Piñeiro únense á revolta e apodéranse do castelo dos seus devanceiros polo que non foi destruído totalmente, xa que non ten noticias de que a fortaleza fora reconstruída posteriormente. Comerma descoñecía o preito Tabera-Fonseca, no que se toma declaración ao conde D. Fernando de Andrade, quen afirma que os Irmandiños derrocaron a fortaleza de Naraío e que o seu avó e seu pai a “*tornaron a mandar hazer a los labradores y personas que las abian derrocado*”. Outra testemuña afirma que foi servir coa súa persoa “*e con sus bueis y carro a la fortaleza de Nario*”²².

Segundo Comerma i Batalla a fortaleza foi construída por Gonzalo Piñeiro, pasando a ser propiedade sucesivamente dos Andrade, Castro, Lemos, e finalmente á Casa de Alba. A cronoloxía ocupacional da fortaleza abrangue polo tanto dende o século XIII até o século XVII²³.

A descrición tradicional do castelo menciona unha planta poligonal irregular con dous recintos: un superior coa Torre de Homenaxe de planta cadrada, cunha altura de 15 metros e un acceso elevado a través dunha porta situada a 9 metros de altura na fachada sur, accedéndose a este recinto dende unha entrada abovedada, e cunha poterna situada ao oeste-suroeste; o recinto inferior está reforzado por dous contrafortes e presenta unha nova porta orientada nordés-suroeste.

A partir do ano 2007, tras séculos de abandono, polo tanto en estado de ruína, a Dirección Xeral do Patrimonio Cultural da Consellería de Cultura da Xunta de Galicia inicia un plan de recuperación da fortaleza medieval: limpeza, toma de datos, e consolidación do castelo, cunha actuación arqueolóxica vinculada ao citado plan.

O director do proxecto básico e de execución é o arquitecto José Antonio Alonso Rodríguez, e o director do proxecto arqueolóxico é Manuel Anxo López-Felpeto Gómez, a quen agradecemos os datos novedosos achegados polas diferentes campañas de intervención arqueolóxica que dirixiu, e que permiten unha visión moi diferente da fortaleza medieval moito máis complexa estruturalmente, con novos recintos amurallados, recuperando coiraza, barbacá, machinais, repisas, seteiras, alxibe, e camino de acceso.

Os traballos arqueolóxicos na Torre de Homenaxe permitiron documentar, segundo información de Anxo Felpeto, a imbricación dos arcos de apoio da bóveda do alxibe, da boqueira de entrada de auga no depósito, a estrutura da cambota e cheminea, e o

22. En RGUEZ. GLEZ., A.: Op. cit.

23. O Licenciado Bartolomé S. de Molina na súa *Descripción del Reino de Galicia* (1550) cita, sen máis, as fortalezas de Moeche e Naraío.

baleirado do alxibe achega elementos correspondentes á cuberta abovedada da Torre de Homenaxe, como doelas da nervadura da bóveda.

As sondaxes e decapado permitiron recuperar parte do camiño orixinal de acceso á fortaleza dende a base do outeiro, soterrado baixo dous metros de derruba das murallas e posterior colmatación a través do paso dos séculos; unha estrutura viaria que acada unha anchura de entre 2-4 m., ademais do muro perimetral que actúa no último tramo, o máis elevado, como elemento de contención das capas pavimentáreas.

Finalmente queremos facer referencia á constatación da presenza do foso defensivo perimetral, absolutamente descoñecido até a intervención arqueolóxica.

O variado e abundante material arqueolóxico recuperado, entre o que debemos destacar os abondosos elementos arquitectónicos, así como a cerámica común e louza, xunto a obxectos metálicos como os numismas, contextualizan as etapas habitacionais xa mencionadas da fortaleza medieval.

Castelo de Naraío antes da intervención patrimonial

Castelo de Naraío durante a execución do proxecto de recuperación

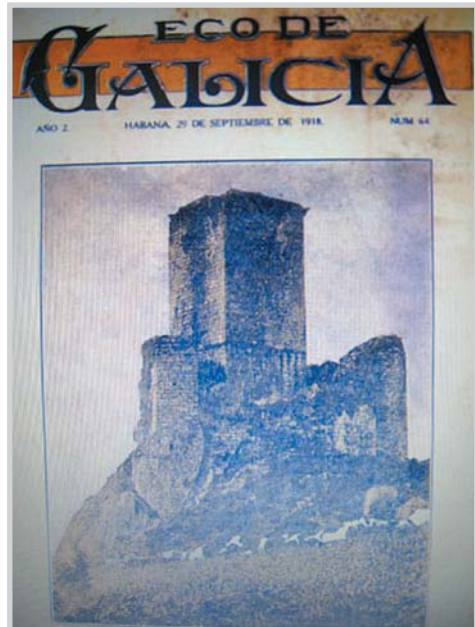

8. O CASTELO DE ANDRADE

É o único dos tres castelos estudados declarado monumento histórico-artístico (R.O. 13/09/1924). Reúne as características de castelo rochedo. A súa principal defensa é a privilexiada localización na que está situado. Trátase dunha fortaleza pequena e de escasa capacidade de aloxamento, polo que se pode dicir que non era lugar de residencia habitual pola incomodidade da súa situación. Comerma (op. cit.) calcula que dada a superficie do castelo non poderían moverse máis de 50 homes. Describe tamén a Torre da Homenaxe, de planta cadrada de 10 m de lado e 20 m de altura, con muros de sillaría de 2 m de espesor. Tres pisos, o máis alto cerrado por bóveda de sillaría *“que forma la plataforma rodeada de almenas y matacanes. El piso intermedio: habitación del Señor y al fondo depósito de agua. Su configuración es más regular que la de Moeche y Narahío”*. As súas defensas naturais posibilitan que unicamente sexa necesario o foso polos costados leste e sur. Como atalaia e baluarte é un monumento *“impagable”*²⁴.

Segundo Murguía, o rei Henrique II fuxindo do seu irmán Pedro durante a guerra civil, refúxiase na torre de Andrade, e dende alí, e por mar, pasa a Francia. Este monarca concede a Fernán Pérez todo o territorio que se pode ver dende a fortaleza²⁵.

Nun manuscrito do ano 1798 faise mención da doazón a Fernán Pérez de Andrade das vilas de Ferrol e Pontedeume por parte de Henrique II e faise unha pequena descrición do castelo: *“donación de toda la tierra que se ve desde el Castillo y Torre de Andrade, qe havia fabricado dho Dn Fernan Perez de Andrada con su plaza de armas qe le rodea desde oriente, a poniente, además de un foso muy profundo, cuyo castillo esta*

1918

24. Así opinan diversos eruditos: Ángel del Castillo, en diversos artigos de *Ecos del Eume* (7/09/1913; 15/07/1914); MTNEZ. BARBEITO, C: *Torres, Pazos y Linajes da la provincia de La Coruña*. A Coruña, 1978. (Este autor afirma que o castelo foi *“no ha mucho restaurado para detener su total ruina”*); ou GZLEZ. GARCÉS, M: *La torre de los Andrade*, “Puentedeume en fiestas”, 1975; e FARIÑA JAMARDO, J.: *Os concellos galegos*. A Coruña, 1993.

25. M. MURGUÍA: Op. cit.

*dominando esta Villa, y su Jurisdiccion, y se halla en términos de dha Parroquia de S. Cosme de Nogueirosa principal de la de S. Martin de Andrade, su anexo, qe presenta dha Casa de Andrade*²⁶.

No século XIX a fortaleza vai ser descrita por distintos historiadores como un “peñasco aislado, con torre cuadrada y orientada a los cuatro puntos cardinales (...) era la entrada por la parte de Levante y Mediodía, con una gran puerta, rastrillo, plaza de armas y fuerte muralla en derredor; había que pasar un puente levadizo para la torre, la cual tenía tres pisos y un sótano profundo, labrado gran parte en el peñasco y rodeado del foso que rodeaba todo lo demás á la par de la muralla (...)”²⁷.

O castelo de Andrade é a primeira obra militar de Fernán Pérez o Bóo cando non era máis que un escudeiro. Antes existía outro castelo, na parroquia de San Martiño, propiedade dos ascendentes do Andrade. Na documentación do mosteiro de Caaveiro cítase a esta familia como “*os do castelo*”, cando aínda non estaba construída a actual fortaleza²⁸.

A granxa de Nogueirosa foi fundada coas doazóns que Bermudo Pérez de Traba e a súa muller Dna. Urraca concederon ao mosteiro de Sobrado a mediados do século XII. No último terzo do século seguinte Fernán Pérez de Andrade ao igual que moitos encomendeiros da época apropiouse de diversos bens pertencentes a distintos mosteiros. Neste caso tamén se apodera da granxa de Nogueirosa, co fin de construír a súa fortaleza, debido á situación estratéxica na zona. A principios de 1369 comezou as obras na pena de Leboreiro, polo que foi requerido polos monxes de Sobrado para que desistise do seu propósito.

*“(...) Disso que a el e ao dho conuento era do que Fernan Peres dandrade escudeiro querria facer un Castelo et torres ena pena que chaman do leboreiro que he eno couto de Nugeyrosa acerca de ponte deume aqual pena e couto e lugares e herdade e señorío eran do dho mosteiro de Sobrado. Et que dho Fernan Perez dandrade non temendo a deus e em gran daño e perigro da sua alma por forza e contra voontade do convento e homes boos do dho Moesteiro (...) Et que o Prior e convento auyam medo e gran pabor de Fernan Perez e de seus homes (...)”*²⁹.

26. *Descripción de la Villa de Puente de Heume. Año de 1798*. Pontedeume, 1984. Introd. e notas de J.R. SORALUCE BLOND. Publicada posteriormente en “Cátedra”, nº 10. Pontedeume, 2003.

27. FULGOSIO, F.: *Crónica de la provincia de La Coruña*. Madrid, 1866. Este autor repite os datos incluídos na *Historia y descripción de la Ciudad y Departamento naval del Ferrol*, de J. MONTERO ARÓSTEGUI. Madrid, 1859. Desta mesma obra tomará datos cando fala dos Andrade Benito VICETTO: *Historia de Galicia*. T. VI. Ferrol, 1871.

28. FDEZ. DE VIANA, J.: Op. cit.; G^o. Oro, J.: Op. cit.

29. Vid. COMERMA Y BATALLA, A. A.: Op. cit.

Castelo de Andrade

Este incidente rematou cun acordo, despois dun preito, mediante o cal, o mosteiro permitiu a construción da fortaleza a cambio dunha cantidade simbólica de 10 marabedís anuais. Pero este pago fíxose só en vida de Fernán Pérez, pois os seus descendentes xa o deixaron de pagar a Sobrado. Nun documento de 1733, os monxes de Sobrado efectúan unas reclamacións sobre propiedades nas que consta mención sobre o foro de Nogueirosa³⁰.

Pero a rapina do Andrade continuou e pouco a pouco foi apoderándose doutras propiedades. En efecto, nunha real cédula dada no ano 1380 no reinado de Juan I, comíñase os encomendeiros a que devolvan as terras que teñen usurpadas aos mosteiros (neste caso o de Sobrado) e que polo tanto non lles pertencen. Entre outros cabaleiros citados neste documento aparecen os Andrade e tamén García Rodríguez:

“(...) e a vos Fernan Perez de Andrade, e Lopo Perez de Moscoso e Garcia Rodriguez de Valcarze, e Pedro Fernandez de Andrade nuestros vasaallos salud e gracia (...) nos fue pedido porlos Prelados, en nombre de los Abades, e Prioros, e Abadesas e Prioras, e otras personas Ecclesiasticas de

30. LÓPEZ SANGIL, J. L.: *Nogueirosa: Su monasterio y su castillo*. “Cátedra”, nº 10. Pontevedra, 2003.

los Monasterios, e Iglesias, que son en los nuestros Reynos (...) que algunos ricos omes, e Caballeros, e Escuderos, atrevidamente sin razón, e sin derecho, no catando el seruicio de Dios ni el peligro de sus almas, que ocupaban, e tomauan los logares, Aldeas, e Omes Vasallos de los dhos Monasterios, e Iglesias, en nombre de Encomienda, llevando dellos dineros. E pan, E otras cosas e faziendolos seruir por sus corpos, asi en labores de sus heredades, como de Castiellos, e fortalezas, que fazian en todo servidumbre como si fuesen sus vassallos (...) Et otrosi que vos el dho Fernan Perez de Andrade, que teniades en Encomienda Contra voluntad del dho abad (...) la parte que el dho Monasterio ha en el cotto de Noguerosa. Et que teniades por Encomienda la Graña de Noguerosa e otras Grañas, e Logares, que e dho Monasterio ha en estos dhos cottos (...) Ett otrosi, que bos el dho Garzi Rodriguez que tenedes asimismo en Encomienda contra su voluntad la Graña de Brion, con sus casares, omes vasallos. Et otrosi que bos el dho Pedro Fernandez de Andrade, que tenedes en encomienda contra su voluntad la Graña de Reparada, con sus omes vasallos (...) porque vos mandamos que dejedes, e desembarquedes luego al dho Abad et combento del dho Manasterio, todos los dhos Cottos, e Logares, e Grañas, e Casares, e Feligresias, e homes vasallos sobredhos, que lles asi tomastedes e habedes tenido contra derecho. Ett otrosi que les tornedes e paguedes e fagades dar e pagar al dho Monasterio, e a los dos sus lugares e vasallos, todos los mrs. e pan e otras cosas qualesquier, que les hayades tomado e llevado (...)"³¹.

Fernán Pérez cumpre parcialmente a orde real³². Os preitos seguen con el e cos seus sucesores. O mosteiro de Sobrado foi aforando pouco a pouco as terras por non poder sostelas a causa dos continuos preitos cos señores.

Menos dun século despois deste feito os Andrade veranse envoltos en máis graves acontecementos: as revoltas Irmandiñas. No preito Tabera-Fonseca, xa citado anteriormente, o conde D. Fernando de Andrade afirma que os Irmandiños derrocaron as fortalezas de “*Andrade e Nario*”, varias testemuñas confirman este feito. Pero hai outra que que di que o Castelo non tivo que ser reconstruído pois defendeuse e resistiu: “*(...) oyo decir (o veciño) que derrocaran todas las fortalezas que allavan ecepto la fortaleza de Pambre e el castillo de Andrade que se defendiera e resistieran a la dicha hermandad (...) y que la dicha hermandad y todo lo susodicho se fiziera por mandado del Rey que al dicho*

31. En VAAMONDE LORES, C.: (Op. cit.). Tamén aparece parcialmente este documento na publicación do mesmo autor: *Ferrol y Puente de Ume*. Coruña, 1909. Documentos relativos a esta época intercambiábanse entre Vaamonde e A. Martínez Salazar.

32. Próxima a súa norte, Fernán Pérez realiza doazóns de propiedades que non lle pertencían. É o caso de Mugar dos e Montefaro, que orixinará un preito que non se resolverá até principios do século XIX. Vid. CARNEIRO REY, J.A. e RGUIZ VÁZQUEZ, M.A.: *Historia de Mugar dos*. Mugar dos, 2004.

tiempo reinaba”. Outro veciño, paxe de Diego de Andrade, afirma neste preito que a irmandade derrocou só parte da fortaleza, non toda. Esta declaración coincide con outras que afirman que os vasalos axudaban con serventías e que o Andrade “*hizo muy bien adereçar*” os seus castelos e “*sino lo hazian les tomaban los bois e los echaban presos en los suetanos de las fortalezas hasta que lo fazian*”³³.

9. PROPOSTA DE INTERVENCIÓN NO CASTELO DOS ANDRADE DE PONTEDEUME

Os resultados acadados polas intervencións de carácter patrimonial desenvolvidas no castelo de Moeche e no castelo de Naraíso deben servir de exemplo e motivación para recuperar o aspecto orixinal da fortaleza medieval dos Andrade en Pontedeume. A visión do castelo de Andrade ou Nogueirosa, aunando un proxecto arquitectónico de restauración e un proxecto de excavación arqueolóxica, cambiaría radicalmente, recuperándose ademais da estrutura visíbel actualmente todos aqueles elementos que permanecen soterrados que formarían parte orixinalmente do edificio medieval, ademais da estrutura defensiva do foso.

A intervención arqueolóxica permitiría acadar os seguintes obxectivos:

1. Subministrar os datos e coñecementos necesarios para definir a actuación arquitectónica do proxecto de restauración.
2. Completar o recoñecemento de particularidades construtivas do edificio, mediante a exhumación dos posíbeis niveis de derruba e pavimentado, para definir materiais utilizados e a súa disposición.
3. Descubrir os niveis de destrución que confirmarían episodios históricos contemplados en fontes documentais ou remodelacións do edificio, o asalto Irmandiño.
4. Contextualizar estratigraficamente as etapas do castelo, base de apreciación das súas diferentes fases de utilización.
5. Caracterizar ergolóxicamente o proceso histórico presente no castelo, en relación co punto 4.
6. A través do estudo dos restos materiais, obter cronoloxías paúsíbeis que achegaran datos á historia da edificación e ao seu ámbito de influencia, como achega a estudos máis xerais sobre a Alta e Baixa Idade Media na zona. Achegarse á realidade do amplo dominio da Casa dos Andrade na zona centro-occidental da comunidade galega.
7. Contribuír a un mellor coñecemento da realidade desta fase histórica en Galicia, mediante o estudo detallado das súas testemuñas.

33. In RGUEZ, GLEZ.: Op. cit.